

**ІМЕННИКОВІ ТЕРМІНИ НА ПОЗНАЧЕННЯ КЛЮЧОВИХ ПОНЯТЬ
КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА: СЛОВОТВІРНИЙ АСПЕКТ**

© Руколянська Н., 2006

Досліджено дві ключові лексико-семантичні групи у термінології кримінального права сфери її функціонування: «суб'єкт злочинної діяльності», «дія, процес»; визначено способи творення іменникових термінів у межах обстежених лексико-семантичних груп, ядерні та периферійні, активні та продуктивні словотвірні моделі.

Two key lexical-semantic groups of criminal law terminology were investigated in the sphere of its functioning as: «the subject of criminal activity» and «the activity and the process itself»; means of formation of nominative law-terms in the context of the investigated lexico-semantic groups nuclear and peripheral, active and productive derivational models were determined.

Аналіз процесів становлення і розвитку окремих термінологічних підсистем, особливостей їх функціонування у спеціальному і загальному контекстах становить значний інтерес для сучасної мовознавчої науки. А оскільки сьогодні одна з основних сфер життя – правова – інтенсивно розвивається і вдосконалюється, таких самих процесів відповідно зазнає і лексика, яка її обслуговує. Про те, що українська юридична термінологія знаходиться у стадії активного розвитку і збагачення, свідчить видання останніми роками значної кількості юридичних словників і фахової літератури та проведення наукових конференцій (наприклад, «Право і лінгвістика», 2003–2004 роки).

Терміни-іменники юридичної сфери в словотвірному аспекті досліджують такі науковці-лінгвісти: Е. Неженець [1], Г. Онуфрієнко [2–8], О. Сербенська [9; 10]. Проте українська термінологія кримінального права у сфері її функціонування не обиралася лінгвістами об'єктом наукового тематичного дослідження.

Дослідження сучасної української юридичної термінології у сфері її функціонування (науковому тексті) є актуальним, бо «термін як компонент тексту сприяє утвердженню його наукових принципів і стає в ньому основним» [11, с. 7], а також відіграє вагомий роль у його дефінітивній структурі. Актуальність дослідження зумовлена також помітною зрусифікованістю термінолексики, яка «є каркасним словником мови спеціальності, її лексико-семантичним ядром (понад 50% лексем у наукових текстах припадає на термінолексику)» [2, с. 150], постійними труднощами, які викликає паралельне застосування, часом навіть у межах одного тексту, кількох термінів для характеристики одного поняття.

У наших попередніх роботах здійснено словотвірний аналіз юридичних іменникових термінів [12], прикметникових [13; 14], дієслівних [15], прислівникових [16]. У підготовлених навчальному російсько-українському словнику фахової термінолексики для правників [17] і навчальному посібнику [18] активно представлено юридичну лексику, зокрема мову кримінального права.

Це дослідження здійснено на матеріалі іменникових термінів субмови кримінального права, а саме тих, що позначають ключові поняття: «суб'єкт злочинної діяльності», «дія, процес» (197 одиниць). Їх отримано методом суцільної вибірки з підручника «Кримінальне право України. Загальна частина» [19]. Мета дослідження – виявити та описати категоріями активності та продуктивності способи творення термінів-іменників у фаховому тексті, ядерні та периферійні словотвірні моделі. Вибір об'єкта дослідження зумовлений кількісним домінуванням саме цього

лексико-граматичного розряду (у порівнянні з іншими частинами мови) у термінологічному просторі, що пов'язано передусім з їх номінативною функцією і здатністю до опредмечування, а також тим, що найчастіше саме можливостями іменника перекриваються семантичні поля юридичних понять і саме на основі іменника утворюються терміни складнішої структури.

Словотвірний аналіз матеріалу здійснено у межах двох лексико-семантичних груп (ЛСГ): «дія, процес», «суб'єкт злочинної діяльності», серед яких домінує перша (178, що становить 94,4%) внаслідок її домінування взагалі у юридичній термінології.

Усі аналізовані терміноодиниці утворено морфологічним способом (зовнішнім), а саме: префіксальним (*не-* + *дотримання* ← *дотримання*, *спів-* + *учасник* ← *учасник*, *не-* + *виконання* ← *виконання*); суфіксальним (*позбавл* + *-енн(я)* ← *позбавити*, *уповноваж* + *-ен (ий)* ← *уповноважити*, *покара* + *-нн(я)* ← *покарати*); безафіксним (нульова суфіксація) (*змова* + \emptyset ← *змовитися*, *розстріл* + \emptyset ← *розстріляти*, *заборон* + \emptyset -а ← *заборонити*); юкстапозиції (*рецидивіст-* + *злочинець* ← *рецидивіст*, *злочинець*); композиції (*зл* + *о* + *чин* ← *чинити зло*, *прав* + *о* + *порушення* ← *порушення права*, *прав* + *о* + *суд* + *-дд(я)* ← *правий суд*).

Квантитативний аналіз способів термінотворення у межах аналізованого термінологічного масиву свідчить про домінування суфіксального способу (77,7%), мінімально представлені способи композиції (2,0%) і юкстапозиції (0,5%).

За частиномовною приналежністю всі досліджувані похідні ЛСГ на позначення «дії, процесу» поділяються на віддієслівні та відіменникові.

Віддієслівні юридичні іменникові терміни, виникнення яких «зумовлюється номінативно-дефінітивною потребою термінології, а саме: представити спеціальні поняття через транспозицію у вигляді функційно-синтаксичних змін категорій дієслова на категорію субстантива» [3, с. 47], кількісно переважають серед цієї семантичної групи (167, що становить 93,8% від усієї кількості) і створюються двома способами: суфіксальним та безафіксним (нульовою суфіксацією). Останній – це специфічний різновид афіксального словотворення іменників.

Серед відвербальних субстантивів із значенням «дія, процес» результатом аналізу виявлено такі словотвірні моделі:

- дієслівна основа + **-нн(я)** (*розслідува* + *-нн(я)* ← *розслідувати*, *утрима* + *-нн(я)* ← *утримати*, *звалтував* + *-нн(я)* ← *звалтувати*);
- дієслівна основа + **-енн(я)/-єнн(я)** (*звільн* + *-енн(я)* ← *звільнити*, *стягн* + *-енн(я)* ← *стягнути*, *ув'язн* + *-енн(я)* ← *ув'язнити*, *ско* + *-енн(я)* ← *скоїти*);
- дієслівна основа + **-тт(я)** (*розкри* + *-тт(я)* ← *розкрити*, *кая* + *-тт(я)* ← *каятися*);
- дієслівна основа + **-к(а)** (*крадіж* + *-к(а)* ← *красти*);
- дієслівна основа + **-іж** (*граб* + *-іж* ← *грабити*);
- дієслівна основа + **-ств(о)/-цтв(о)** (*вбив* + *-ств(о)* ← *убивати*, *підмовни* + *-цтв(о)* ← *підмовляти*, *насилъ* + *-ств(о)* ← *насилувати*);
- дієслівна основа + \emptyset -а (*перешкод* + \emptyset -а ← *перешкодити*, *кар* + \emptyset -а ← *карати*);
- дієслівна основа + \emptyset (*нагляд* + \emptyset ← *наглядати*, *розстріл* + \emptyset ← *розстріляти*, *суд* + \emptyset ← *судити*).

Дослідження засвідчило домінування суфіксальних похідних: способом суфіксації утворено 77,0% віддієслівних термінів-іменників цієї ЛСГ, де найвищу активність і продуктивність виявляють словотвірні моделі із суфіксальними формантами **-нн(я)** та **-енн(я)/-єнн(я)**, що й ілюструють ядерні словотвірні моделі (86,1%). До складу периферійних (13,9%) віднесено словотвірні моделі із формантами **-тт(я)**, **-к(а)**, **-іж**, **-ств(о)/-цтв(о)**. Більшість безафіксних похідних – це терміни-іменники чоловічого роду другої відміни, що утворені від основ префіксальних дієслів. Ці дані узгоджуються з аналогічною тенденцією у загальнолітературній мові.

Відіменникові похідні зі значенням «дія, процес» становлять незначну кількість (11 похідних, що становить 6,2% термінів групи) і створюються такими способами, як префіксація та суфіксація. Серед цих термінів-іменників виявлено такі словотвірні моделі:

- іменник + **-ств(о)** (*шахрай* + *-ств(о)* ← *шахрай*, *хуліган* + *-ств(о)* ← *хуліган*, *шпигун* + *-ств(о)* ← *шпигун*);

– **не-** + іменник (*не-* + *застосування* ← *застосування*, *не-* + *перешкоджання* ← *перешкоджання*, *не-* + *донесення* ← *донесення*);

– **спів-** + іменник (*спів-* + *участь* ← *участь*).

Поміж них у досліджуваній ЛСГ переважають префіксальні похідні, утворені за допомогою префікса **не-**, який несе в собі значення заперечення, та префікса **спів-** зі значенням спільної участі, взаємодії у будь-якій дії, процесі. Переважання саме цього способу термінотворення серед відіменникових похідних відбиває специфічність сучасних юридичних термінів-іменників зі значенням «дія, процес».

Похідні ЛСГ зі значенням «суб'єкт злочинної діяльності» об'єднують незначну кількість іменникових термінів (19, що становить 9,6% від усієї кількості досліджуваних термінів) і творяться від різних частин мови за наступними моделями:

1) віддієслівні похідні:

– дієслівна основа + **-ник** (*пособ* + *-ник* ← *пособляти*, *підмов* + *-ник* ← *підмовляти*, *поруш* + *-ник* ← *порушувати*);

– дієслівна основа + **-атор** (*організ* + *-атор* ← *організувати*, *інформ* + *-атор* ← *інформувати*);

– дієслівна основа + **-ець** (*виконав* + *-ець* ← *виконувати*);

– дієслівна основа + **-ен(ий)** (*засудж* + *-ен(ий)* ← *засудити*);

– дієслівна основа + **-ц(я)** (*вбив* + *-ц(я)* ← *вбивати*);

– дієслівна основа + **-ій** (*крад* + *-ій* ← *красти*);

– дієслівна основа + **Ø-а** (*установ* + *Ø-а* ← *установити*);

2) відіменникові похідні:

– іменник + **-н(ий)** (*вин* + *-н(ий)* ← *вина*);

– **спів-** + іменник (*спів-* + *учасник* ← *учасник*).

Аналізом було виявлено незначну кількість складних за структурою двокomпонентних іменникових термінів цієї ЛСГ (*зл* + *о* + *чин* ← *чинити зло*, *зл* + *о* + *дій* + *Ø* ← *зло, діяти, рецидивіст* + *злочинець* ← *рецидивіст, злочинець*). Обмежена їх кількість у тексті кримінально-правової тематики підтверджує загальнолітературну тенденцію щодо незначної кількості подібних утворень і у сучасній українській літературній мові.

Таким чином, дослідження іменникових термінів у кримінально-правовому тексті як у сфері функціонування на матеріалі двох ЛСГ дозволило зробити такі актуальні висновки: група термінів на позначення «дії, процесу» є кількісно домінуючою; досліджені терміноодиниці переважно є похідними від дієслівних основ, утвореними у суфіксальний спосіб; мінімально представлено в юридичних текстах терміни, утворені у способи префіксації, композиції, юкстапозиції; найбільшу активність і продуктивність виявляють словотвірні моделі з суфіксальними формантами **-нн(я)**, **-ени(я)/-єнн(я)**; словотвірні моделі з формантами **-тт(я)**, **-к(а)**, **-іж**, **-ник**, **-атор**, **-ець**, **-ен(ий)** та інші є периферійними в обстежених ЛСГ іменникових термінів кримінального права. Знання способів термінотворення і моделей, у яких вони виявляються, забезпечить формування прогнозу щодо творення нових терміноодиниць за аналогією, що дозволить передбачувати поняттєвий зміст новотворів, виявлення закономірностей у способах творення термінів у різних галузях юридичних знань, що безпосередньо пов'язане з освітянською та науковою справою впорядкування, нормалізації та подальшого збагачення юридичної терміносистеми, якою обслуговуються відповідні сфери державного життя. Використання матеріалів та результатів цього дослідження у навчальному процесі оптимізує навчання студентів юридичних спеціальностей мови права, що складає собою окрему актуальну науково-методичну проблему. Матеріали та результати дослідження дозволять продовжити аналіз термінології кримінального права України з метою виокремлення всіх ЛСГ та в їх межах активних і продуктивних словотвірних моделей, урахування чого сприятиме виявленню об'єктивних та сучасних тенденцій у розвитку термінологіки цієї галузі права.

1. Неженець Е. В. Варіативність російських термінів юриспруденції в системному та комунікативно-прагматичному аспектах: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. / ДНУ. – Дніпропетровськ, 2003. – 23 с. 2. Г. Онуфрієнко. Лінгвометодичне моделювання юридичної термінології в контексті теоретико-практичного курсу «Ділова українська мова»// Вісн. Запорізького юрид. ін-ту МВС України, 1997. – Вип. 1. – С. 148–156. 3. Онуфрієнко Г. Різномовні терміни-кореляти у сфері фіксації юридичної термінології: ономасіологічний вектор порівняння // Лінгвістичні дослідження: Зб. наук. праць / За заг. ред. проф. Л. А. Лисиченко.– Х., 2001. – С.43–49. 4. Онуфрієнко Г. С. Активні процеси у сфері сучасної термінологічної деривації (на матеріалі слов'янських мов) // Лексико-граматичні інновації в сучасних слов'янських мовах: Матер. II Міжн. наук. конф. / Упор. проф. Т. С. Пристайко. – Дніпропетровськ, 2005. – С.312–314. 5. Онуфрієнко Г. С. Дериваційні параметри термінологічного знака як об'єкт загального і слов'янського термінознавства // Українська термінологія і сучасність: Зб. наук. праць. Вип. VI / Відп. ред. Л. О. Симоненко. – К., 2005. – С.72–76. 6. Онуфрієнко Г. С. Мовна гібридизація мовного знака як продуктивна дериваційна тенденція // Ономастика і апелятиви, випуск № 21: Серійний збірник наук. праць Дніпропетровського нац. у-ту/ За ред. проф. В. О. Горпинича. – Дніпропетровськ, 2004. – С. 129–132. 7. Онуфрієнко Г. С. Термінологічний знак у мові права: дериваційні параметри і тенденції // Проблеми культури професійної мови фахівця: теорія та практика. Матер. V всеукр. наук.-метод. конф. – Донецьк, 2005. – С. 96–106. 8. Онуфрієнко Г. С. Продуктивний іменник термінологічної деривації // Вісн.: Проблеми української термінології. – Львів, 2004, № 503. – С.71–74. 9. Сербенська О. А. Розвиток української юридичної термінології після Великої Жовтневої Соціалістичної революції: Дис. ... канд. філол. наук. – Львів, 1965. – 278 с. 10. О. А. Сербенська. Українські юридичні терміни для позначення судових присудів // Вісн. Львів. ун-ту «Серія філологічна». – Вип. 4. – Львів, 1966. – С. 69–73. 11. Полюга Л. Термін у науковому тексті // Проблеми української науково-технічної термінології. Тези доповідей IV Міжнародної наук. конф. – Львів, 1996. – С. 7–8. 12. Руколянська Н. В. Віддієслівні іменники з формантом –ість в юридичній термінолексії // Зб. наук. праць «Лінгвістичні студії». – Донецьк: ДНУ, 2002. – С. 423–428. 13. Руколянська Н. В. Прикметникова деривація в українській юридичній термінології// Вісн. Запорізького держ. ун-ту: Зб. наук. статей. Філологічні науки / Гол. ред. Толок В. О. – Запоріжжя: ЗДУ, 2002. – С. 101–104. 14. Руколянська Н. В. Складні прикметники у сфері фіксації юридичної термінології // Лінгвістичні дослідження. Зб.наук.праць. Вип.6. – Х.: ХДПУ, 2001. – С. 139–144. 15. Руколянська Н. В. Дієслівна деривація в українській юридичній термінології // Ономастика і апелятиви // Зб. наук. праць. Вип. 16. Наук. видання. – Дніпропетровськ: ДДУ, 2002. – С. 218–229. 16. Руколянська Н. В. Прислівникова деривація в українській юридичній термінології // Вісн.: Проблеми української термінології. Матер. 8-ої Міжнар. наук. конф. – Львів: «Львів. політехніка», 2002, № 453. – С. 296–299. 17. Онуфрієнко Г. С., Полежаєва Н. А., Руколянська Н. В., Таранова Н. В. Навчальний російсько-український словник фахової термінолексії для правників / За заг. ред Г. С. Онуфрієнко. – Запоріжжя: ЗЮІ МВС України, 1998. – 120 с. 18. Онуфрієнко Г. С., Руколянська Н. В. Українська мова в комплексних завданнях для юристів: навчальний посібник / За заг. ред Г. С. Онуфрієнко. – Запоріжжя: ЗЮІ МВС України, 1998. – 281 с. 19. Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник для студентів юридичних вузів і факультетів / Г. В. Андрусів, П. П. Андрушко, В. В. Банківський та ін. – К., 1997. – 512с.